

УДК 94:323.15(=112.2:477.54) «192»

О. Є. Філатова

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ В 1920-х рр., ЇЇ ВПЛИВ НА НІМЕЦЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВЩИНИ

Дослідження присвячується вивченню проблеми розгортання політики коренізації радянською владою, та її вплив на певні етноси, що проживали на теренах Харківщини, а саме на німецьку общину. Розглядається також ефективність впровадження згаданої політики до зазначеної етнічної групи.

Ключові слова: коренізація, національна меншина, німецький етнос, національні сільради.

Исследование посвящается изучению проблемы развертывания политики коренизации советской властью, и ее влияние на определенные этносы, которые проживали территории Харьковщины, а именно на немецкую общину. Рассматривается также эффективность внедрения упоминаемой политики к данной этнической группе.

Ключевые слова: коренизация, национальная меншина, немецкий этнос, национальные сельсоветы.

The study is devoted to studying the problem of policy deployment korenizatsii Soviet regime and its impact on certain ethnic groups who lived territory of Kharkiv, namely the German community. We also consider the effectiveness of the implementation of policies referred to this ethnic group.

Key words: korenizatsiya, national menshina, German ethnicity, national rural councils.

Постановка проблеми. Останніми роками у вітчизняних істориків зріс інтерес до вивчення минулого етнічних меншин багатонаціонального суспільства української держави. Зокрема, зацікавилися і німецькою меншиною, яка розпорошена по всій Україні, в тому числі і на Харківщині.

Вивчення становища її представників в контексті перших років існування радянської держави, а саме в контексті політики «коренізації», яка стала знаковою подією, ковтком свіжого повітря для представників усіх етнічних меншин є першочерговим завданням на шляху, як до повноцінного усвідомлення нашої історії в цілому, так і до усвідомлення тісних зв'язків на роду українського з народами європейськими.

Аналіз актуальних досліджень. Як вже зазначалось вище, історія німецького населення України є актуальним предметом вивчення. Проте, слід зазначити, що найчастіше розглядаються німецькі общини Наддністрянської і Південної України [8, 14, 31, 33], тоді коли Слобожанщину в цілому, і Харківщину зокрема дослідники випускають з поля зору.

Проте, історія вивчення національної німецької меншин Харківщини за умов впровадження політики «коренізації» нерозривно пов'язана з історією України. Тому, розглядаючи це питання актуальними лишаються праці присвячені розвитку національних меншин України в цілому [1, 3, 6, 12].

Мета статті. Таким чином, історіографія зазначеного питання не розкриває докладно і точно становище німецької етнічної меншини Харківщини в період формування політики коренізації. Тому, дане дослідження має а меті показати становище цієї національної групи в процесі формування національної політики радянської влади в 20-х рр. ХХ ст..

Виклад основного матеріалу. Україна багатонаціональна держава значну частину населення якої складають національні меншини.

Перша світова та громадянська війни, емігрантські процеси викликані революцією та національно-визвольними рухами (1917-1920 рр.), а також промислова розбудова ускладнила етнічні процеси в державі. Тому, починаючи з 1920-х рр. державні органи влади роблять спроби виявлення національного складу населення.

Так, за даними перепису 1920 р. все населення Харківської губернії складало 2478308 чол.

[13], з яких німецької національності – 3350 чол. [8, С. 8].

Для накопичення і розробки інформації з етнічних питань було засновано Відділ національних меншин НКВС та Центральне статистичне управління України.

Зусиллями вищезгаданих відомств було проведено Всесоюзний перепис міського населення (15 березня 1923 р.) [33, С. 4], за даним якого у містах Харківської губернії проживало 0,53% [32, С. 67] етнічних німців, від загальної кількості міського населення. У самому місті Харкові питома вага німецького населення складала 0,63% [30, Арк. 5].

Проте, слід зазначити, що перепис 1923 р. не відтворив повної картини національного складу населення, це спонукало продовжити збір даних Відділом національних меншин. Тому, у 1924 р. було проведено опис районів [9, Арк. 30], з якого слідувало, що загальна кількість населення Харківської губернії складала 2798765 чол., а частина німецького населення – 0,15% (4332 чол.) [2, с. 16]. Зазначимо, що населення Харківщини відзначалось своєю національною строкатістю, крім привалюючих українського і російського етносів, тут проживали представники єврейської, білоруської, польської, вже згадуваної німецької та інших народностей.

Така само етнічна неоднорідність населення була притаманна і решті території України, що спонукало радянську владу впроваджувати заходи по запобіганню міжнаціональних конфліктів.

Вдалу форму врахування інтересів національних меншин було запропоновано в рамках здійснення політики коренізації [7, с. 63]. Що по державній лінії являло собою утворення спеціальних органів влади, які займались справами національних меншин в центрі та на місцях, залученням до виборів представницьких органів, переведенням державних установ і організацій на обслуговування національних меншин їх рідною мовою. А, по адміністративно-територіальній лінії – функціонування національних секцій при КП(б)У та при окружних комітетах КП(б)У, комсомольських та профспілкових організаціях, створення різноманітних громадських організацій.

Робота по регулюванню міжнаціональних відносин проводилась ще до впровадження політики коренізації. Справами національних меншин займався створений ВУЦВК у травні 1921 р. Відділ національних меншостей Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР [10, С. 17], до функцій якого за ухваленим 25 жовтня 1922 р. ВУЦВК положенням входило «... забезпечення мирного будівництва і братського

співробітництва всіх національних меншостей які проживають на території України, широке сприяння розвитку нацмен (з урахуванням особливостей їх побуту, культури і економічного розвитку), нагляд за втіленням в життя національної політики Радянської влади» [17, С. 98].

На місцях цю політику проводили підвідділи національних меншин при відділах губвиконкому [17, С. 98-100]. При Харківському губвиконкомі підвідділ національних меншин було створено 22 листопада 1922 р. [27, Арк. 126].

Особливу увагу відділ приділяв питанням політичного характеру, еміграційним процесам, «націоналістичним проявам» серед різних національних груп і т. д..

Один із спеціальних напрямків роботи відділу, як підрозділу НКВС – адміністративний контроль за етноконфесійними громадами, національними кооперативними товариствами та громадсько-політичними організаціями [20, С. 4-5].

З проголошенням XII з'їздом РКП(б) суперечності заходів, спрямованих на вирішення національного питання [11, С. 441], що отримали назву політики коренізації, обсяг та інтенсивність роботи Відділу національних меншостей НКВС УСРР зросли.

Тож, роботи у Відділу стало більше і вона стала багатоплановою. Але для вирішення нових завдань, в галузі національних відносин, рівня повноважень Відділу національних меншостей НКВС було вже недостатньо [7, С. 65]. Саме тому постало питання про передачу їх Всеукраїнському центральному Виконавчому комітету.

29 квітня 1924 р. постановою Президії ВУЦВК відділ НКВС УСРР було ліквідовано і замість нього створена Центральна комісія у справах національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК [34, С. 17].

Переведення роботи з національними меншинами з системи органів виконавчої влади в систему органів законодавчої влади значно підвищило статус новоствореної комісії. До того ж, 22 жовтня 1924 р. постановою ВУЦВК і РНК УСРР було затверджено «Положення про Центральну комісію національних меншостей при ВУЦВК і її місцеві органи».

Згідно цього положення до компетенції ЦКНМ входили такі питання:

- участь у розробці та прийнятті законів з національної політики;
- збирання і узагальнення матеріалів про економічне і культурне життя національних меншин;

- сприяння поліпшенню їх матеріального становища;
- керівництво і координація діяльності їх місцевих органів, вирішення проблеми видання і поширення національними мовами найважливіших законодавчих актів з метою ознайомлення національних меншин з їхніми правами і обов'язками;
- контроль за виданням періодичної, навчальної і художньої літератури мовами національних меншин.

На місцях, в округах і районах цю роботу організували і проводили комісії, бюро, секції, до яких окрім штатних працівників, входили інструктори у справах національних меншин поза штатом.

Також, згідно цього положення місцеві органи у справах національних меншин мали право брати участь у складанні та розгляданні округового бюджету в частині, яка їх стосується, а також були присутніми на засіданнях округових виконкомів і їх відділів з правом дорадчого голосу [18, С. 118-120].

У Харківській окрузі створення комісії національних меншин не передбачалося [18, С. 229].

Це було пов'язано з тим, що початок функціонування ЦКНМ і її підрозділів на місцях збіглося з проведенням адміністративно-територіальної реформи й скороченням чисельності управлінського апарату, ліквідацією зайвих його ланок.

Так як, ЦКНМ була розміщена у Харкові, то створення комісії у справах національних меншин при Харківському окрвиконкомі було визнано недоцільним, а всі завдання по обслуговуванню національних меншин регіону покладалися на неї [5].

Комісія у справах національних меншин при Харківському окрвиконкомі почала діяти з 26 березня 1927 р.. Її головним комісаром було призначено члена президії ОВК Мороза, заступником голови – Рубінштейна.

Крім штатних працівників до роботи комісії на громадських засадах були залучені – Буйван (уповноважений від польського населення), Берг (уповноважений від латиського населення), Сарайков (уповноважений від вірменського населення), Оданін (уповноважений від татарського населення) [23, Арк. 63].

У 1928 р. прийнято рішення про розширення складу комісії представниками від російської і німецької національних меншостей [16, Арк. 237].

Виконуючи це рішення, в жовтні 1928 р. до складу комісії було введено представника

німецького населення Харківщини – Покронта і російського – Колчаєва [28, Арк. 25].

Разом з тим, у відповідності з постановою ВУЦВК й РНК УСРР «Про центральну комісію в справах національних меншостей при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті та про місцеві органи в справах національних меншостей», що була ухвалена 29 лютого 1928 р. «В округах, де живе достатнє число громадян, що належать до двох чи більше національних меншостей, закладаються Бюро у справах національних меншостей при округових виконавчих комітетах» [19, С. 171].

Виконуючи дану постанову Президія Харківського Окрвиконкому 11 квітня 1928 р. прийняла рішення про перейменування окружної комісії в окружне бюро в справах національних меншостей, передати йому всі функції існуючої комісії. Незмінним залишався і склад бюро [4, Арк. 56].

Згодом було прийнято рішення про створення нацменбюро і при Харківській міськраді, до якої ввійшли представники від єврейської, вірменської, польської, татарської та латиської етнічних спільнот. Представником від окружного бюро призначено Рубінштейна [25, Арк. 12].

Головою нацменкомісії при міськраді обрано Локшина, а заступником – Забка [24, Арк. 26].

В районах керівництво роботою серед національних меншин покладалося на члена РВК, що відповідав за культурно-освітню роботу.

Виконання цієї роботи здійснювалось ним на громадських засадах.

Разом із тим, проаналізувавши національний склад населення, окружний виконавчий комітет визначив необхідність виділення таких працівників у Лозівському (представник по обслуговуванню німецької, єврейської, польської і російської народності) і Чугуївському районах (представник по обслуговуванню німецької, єврейської і польської народності) [29, Арк. 52]. Виділення для такої роботи представників райвиконкомів давало змогу розгорнути ефективну роботу серед німецького населення на місцях, до того ж рівень компетентності перших був достатнім.

Слід також зазначити, що нова національна політика приділяла велике значення виділенню спеціальних адміністративно-територіальних одиниць, тобто національних районів, сільських та селищних рад. Впровадження якої збіглося проведенням адміністративно-територіальної реформи, що проводилася постановою ВУЦВК від 1 лютого 1922 р. [22].

Проте, час показав, що вона не завжди враховувала національні особливості конкретних територій.

Адміністративно-територіальна реформа 1922-1923 рр. [8, С. 11] болісно вдарила по стану німецьких колоній штучно розірвавши усталені десятиріччями господарські райони, погіршила умови задоволення етнокультурних потреб німецького населення, приєднаного до районів з інонаціональним населенням.

Таке становище німецьких колоністів, на місцях, посилювала неухвага до традиційних релігійних свят, скорочення застосування німецької мови в їх суспільно-політичному і культурному житті.

Ця ситуація негативно вплинула і на становище господарств німецьких колоністів. В обстановці постійних реорганізацій земельних ділянок і змін у керівництві адміністративно-територіальних одиниць знайшлося місце і прямим зловживанням по відношенню до населення німецьких колоній.

Загалом, таке становище викликало у останніх законне обурення і бажання покинути Україну, емігрувати в Сполучені Штати чи Канаду. Так, в березні 1924 р. Центральне бюро німецьких секцій повідомляло ЦК КП(б)У, «що безнадійне становище, в якому опинилося населення німецьких колоній, призвело їх до рішення ліквідувати свої господарства та емігрувати» [15, С. 68-70].

Таким саме було і становище німецьких колоній і на теренах Харківщини, чому знаходиться підтвердження у Протоколі закритого засідання Центральної комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК про емігрантський рух серед німців Ізюмської округи [15, С. 46], в якому ставиться мета визначити економічні і політичні причини цього процесу.

Негативно позначилося на цьому процесі впровадження адміністративно-територіальної реформи і відсутність відповідних законодавчих актів, в яких було б визначено поняття «національна адміністративно-територіальна одиниця», «національний район», «національна селищна рада» і т. д., де регламентувалися б територіальні норми і чисельність населення необхідні для їх виділення.

Щоб регулювати всі протиріччя в справі національного районування РНК УСРР 29 серпня 1924 р. ухвалила постанову «Про виділення національних районів та рад» [10, С. 97]. Постанова IV сесії ВУЦВК 8-го скликання (15-19 лютого 1925 р.) «Про низове районування» прискорила процес утворення національних районів та сільрад, знизивши раніше встановлену норму для утворення національних сільрад з 1000 до

500 чол., а для районів – з 25000 до 10000 чол. [10, С. 70].

Пропонувалось негайно Провести обстеження населених пунктів, де проживали національні меншини, скласти список тих поселень, в яких буде можливість утворити національні сільради. Протоколи про виділення яких, було рекомендовано розглянути на засіданнях президії райвиконкому і з конкретними мотивованими висновками направити в окружні органи. Подальший розгляд справ здійснювала Центральна адміністративно-територіальна комісія. Остаточо національні сільради затверджувалися президією ВУЦВК.

Через даний механізм прийняття рішень, на території Харківської округи було виділено німецьку сільську раду в Нестеліївці (Лозівський район) [8, С. 154]. Довгий час це не вдавалося зробити у зв'язку з невеликою кількістю жителів села. У зв'язку з чим, розглядався варіант об'єднання в одну сільську раду села Нестеліївка з розташованим у 20 верстах селом Наталіївка. Але значна віддаленість сіл одне від одного не ускладнила б роботу державних та адміністративних органів. Проте, згодом за підтримки РВК клопотання про виділення Нестеліївки в самостійну сільську раду було передано до територіальної комісії [26, Арк. 14-15]. Лише у 1928 р. розглянувши це питання Нацменкомісія ОВК прийняла рішення про виділення Нестеліївки, в якій було лише 305 жителів (при нормі 500) в національну німецьку сільраду [21, Арк. 4].

Загалом формування системи національного районування в основному завершилося на початку 1930-х рр.. До зазначеного часу, в цілому у Харківській області було виділено 5 національних районів (всі російські), 1 селищна рада (російська), 212 національних сільрад (5 німецьких і 207 російських) [1, С. 20].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі проведеного дослідження можна говорити про те, що державна політика відносно етнічних меншин України, а саме відносно німецької мала специфічний характер. Мається на увазі державна політика в галузі національних відносин, знана як «коренізація», а також процес створення та організації системи національного районування, які з точки зору радянської влади був ефективним способом «радянзації» етнічних меншин, їх залучення до побудови соціалізму.

Проте, слід зазначити, що становище етнічних меншин, а саме німецької, було доволі скрутним, про що свідчили результати обстежень які проводилися Центральною Комісією у справах національних меншостей при ВУЦВК.

Подібне становище досліджуваної групи населення свідчить лише про неготовність органів влади вирішувати складні і специфічні завдання у сфері міжетнічних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О.В. Етнополітика в Україні: Історія та сучасний стан // Укр. істор. журн. – 1999. - № 4. – С. 15-28.
2. Буценко А. Радянське будівництво та нацменшини на Україні. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – С. 16.
3. Васильчик В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.). – К.: Видавничий центр КНПУ, 2004. – 340 с.
4. Витяг з протоколу №100 Харківського окрвиконкому від 11.04.1928 р. // ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1969. – Арк. 56.
5. Вісті ВУЦВК. – 1924. – 19 листопада.
6. Вовк В.П., Яненко В.И. Культурно-просветительная работа среди национальных меньшинств в Украине (1921-1925) // Вопросы общественных наук. – К.: Вища школа, 1974. – Вып. 19. – С. 91-101.
7. Гончарова О.С. Національні меншини Харківщини в умовах здійснення політики коренізації (20-ті початок 30-х років XX ст.): Дис. канд. іст. наук. – Харків, 2006. – С. 63.
8. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки). К.: ІНТЕЛ, 1994. – 183 с.
9. Историко-экономическое описание районов. Харьковская округа // ДАХО, ф. Р-1296, оп 2, спр. 52. – Арк. 30.
10. Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции. По материалам центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК. – Харьков: Госиздат Украины, 1927. – С. 97.
11. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 2. – С. 441.
12. Лобурец В.Е. Изменение национального состава рабочего класса Украинской ССР. – Харьков: Вища школа, 1982. – 32 с.
13. Населення Харкова в числах перепису 1920 р. // Вісті ВУЦВК. – 1922. – 17 жовтня.
14. Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення: Монографія. – Київ Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Серія “Україна: історія і сучасність”. Вип. 1. – 416 с.
15. Німці в Україні (20 -30-ті рр. XX ст.). Збірник документів державних архівів. – К., 1994. – 210 с.
16. Отчет о деятельности комиссии по делам нацмен с 15 марта 1927 г. по 15 апреля 1928 г. // ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1205. – Арк. 237.
17. Положення про відділ національних меншостей НКВС. Постанова ВУЦВК від 25 жовтня 1922 року// Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник док. і мат. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 98.
18. Положення про Центральну комісію нацменшостей при ВУЦВК і її місцеві органи. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 22 жовтня 1924 р. // Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник док. і мат. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 118-120.
19. Постанова ВУЦВК й РНК УСРР «Про центральну комісію в справах національних меншостей при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті та про місцеві органи в справах національних меншостей» від 29 лютого 1928 р. // Збірник узагальнень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1928. – №4. – С. 171.
20. Приблизительная схема ежемесячного отчета заведующего подотделом национальных меньшин при Губотуправе // Бюллетень Народного комиссариата Внутренних дел. – 1923. – №1. – С. 4-5.
21. Приложение к протоколу №100 от 11.04. 1928 г. Нацменкомиссии ОИК // ДАХО, ф. Р-845, по. 3, спр. 1972. – Арк. 4.
22. Проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні. Постанова ВУЦВК. 1 лютого 1922 р. // Вісті ВУЦВК. – 1922. – 3 лютого.
23. Протокол №1 засідання нацменкомісії при Харківському Окрвиконкомі від 26 березня 1927 р. // ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1972. – Арк. 63.
24. Протокол №11 засідання нацменкомісії при міськраді від 2 червня 1930 р. // ДАХО, ф. Р-845, по. 3, спр. 2854. – Арк. 26.
25. Протокол №139 постанова президії Харківського виконавчого комітету за 26.09.1928 р. // ДАХО, ф. Р-408, оп. 4, спр. 2631. – Арк. 12.
26. Протокол №4 засідання бюро немецкой секции при Харьковском ОИК от 1.11.1927 г. // ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1970. – Арк. 14-15.
27. Протокол №88 засідання президиума Харьковского Губисполкома от 22 ноября

- 1922 г. // ДАХО, ф. Р-203, оп 1, спр. 522. – Арк. 126.
28. Протокол №9 засідання Бюро нацмен окрисполкома от 3 октября 1928 г. // ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 2856. – Арк. 25.
29. Протокол №2 засідання Бюро нацмен Окрисполкома от 28.03.1929 г. // ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 2854. – Арк. 52.
30. Список населених пунктів Харківської округи в яких проживають національні меншини. Дані за січень 1927 р. // ДАХО, ф. Р-845, оп. 2, спр. 696. – Арк. 5.
- УДК 94(477): 323.1
31. Фурер В. Підсумки і завдання національно-культурного будівництва на Харківщині. – Харків: Пролетарій, 1930. – 48 с.
32. Харків та інші міста і селища міського типу. – Харків, 1928. – С. 67.
33. Хоменко А. Національний склад людності УСРР. – Харків: Державне видавництво України, 1929. – 71 с.
34. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ ст.). – К.: Асоціація “Україно”, 1995. – 215 с.